

Leefomstandigheden Luo weduwen (2012)

Sieth Delhaas

Rotary - Kampen, 13 december 2012

Inleiding

Op 26 augustus van dit jaar werd ik geïnterviewd door radio Oost voor het programma 'Hoogtij'. Op zondagochtend 8 uur. Drie uur later kreeg ik een mail van uw voorzitter mevrouw Mandersloot die schreef dat ze geboeid geluisterd had. Ze nodigde me uit om vandaag iets te komen vertellen over mijn boek 'Weerbarstig erfgoed' met als ondertitel 'Globalisering in zakformaat'.

Later vertelde ze dat ze jaarlijks rond 10 december, de datum die bekend staat als de dag van de Verklaring van de Universele Rechten van de Mens, probeert een spreker te vinden voor uw Rotary bijeenkomst die aan dit onderwerp aandacht wil besteden.

Nu gaat mijn boek niet rechtstreeks over de rechten van de mens. Maar het heeft er wel veel mee te maken. Mevrouw Mandersloot vertelde ook nog dat u als leden van de Rotary graag discussieert. Ik heb daarom een verdeling gemaakt voor de drie kwartier die mij zijn toegemeten:

- Ik vertel iets over mijn boek.
- Ik betrek de mensenrechten erbij aan de hand van een citaat uit de Mensenrechtenlezing van de filosoof Hans Achterhuis, die hij deze week hield op de Radboud Universiteit in Nijmegen.

De tweede helft van die drie kwartier nodig ik u uit om mij vragen te stellen over wat u heb gehoord of er tegenin wilt brengen.

Achtergrond

Ik begin met u een klein fragment voor te lezen uit mijn interview in 2007 met Beatrice Adhiambo, één van de weduwen die sinds 1996 bij het project is. Dan bent u gelijk in de sfeer van het project (p. 14 vanaf 'Mijn man stierf...' tot p 15 'verkoolde handen.').

Ik heb u een kopie gegeven van de tekst die op de achterflap van mijn boek staat over de inhoud. De aanleiding tot het schrijven van dit boek zijn de leefomstandigheden van vrouwen van het Luo volk.

In Kenia worden vrouwen die weduwen worden, jong en ook oud, volgens een eeuwenoude traditie vererfd aan een zwager, of, als die er niet is, aan een ander mannelijk familielid. Dat is geen vriendelijke sociale maatregel, zoals westerlingen geneigd zijn te denken. Nee, het is een keiharde economische maatregel. Deze komt voort uit het harde bestaan van een nomadenvolk, dat eeuwen geleden

zich op deze manier begon te organiseren. Het was en is een van de overlevingsstrategieën in een keiharde strijd van de Luo voor het eigen voortbestaan.

Het gaat zo: de familie die een huwbare dochter heeft - en de leeftijd ligt voor onze begrippen zeer laag, ruilt deze tegen vee van de familie van de man die met hun dochter wil trouwen. De schoonfamilie verwerft zich via de vruchtbaarheid van de vrouw nageslacht en tegelijkertijd een werkkraft. De familie van de uitgehuwelijkte dochter ontvangt vee. Dit ten eerste het kapitaal voor die familie om van te leven én het vormt en nieuw ruilmiddel als één van de eigen zoons oud genoeg is om een vrouw trouwen. De vrouwen in deze ruileconomie hebben geen stem in deze ruil.

Om aan meer vee te komen dat als ruilmiddel kan dienen voor de zoons, moesten er dus zoveel mogelijk dochters geboren worden. Wat vergroot de kans op dochters? Polygamie. Waren jongens niet belangrijk? Jawel. Je moet voor hen wel vee inleveren als ze willen trouwen, maar zij kunnen op hun beurt weer kinderen verwekken. En om zoveel mogelijk kinderen te kunnen verwekken, kozen de Luo dus voor polygamie, veel vrouwendom. Want zoveel mogelijk vee hing onverbrekkelijk samen met de garantie op meer nageslacht en omgekeerd. Dit systeem garandeerde en garandeert nog steeds het voortbestaan van het volk, de clan, de familie. Voor de Luo bestond er geen landbouw, geld was tot de komst van de Britten onbekend. Een ander ruilmiddel om aan voedsel te komen waren vissen die op de zwerftochten van de Luo gevangen werden. Dit is in het kort de leefwijze van het Luo volk door de eeuwen heen.

Kolonisering

Oost-Afrika, waarvan Kenia een onderdeel is, is tot het eind van de 19^e eeuw praktisch onbetreden door Europeanen. In 1895 komen de Britten naar dit gebied om het te koloniseren. Dit was tien jaar tevoren besloten op een vergadering in Berlijn over de verdeling van het continent Afrika tussen diverse Europese volken. Europa, begonnen met industrialisering, zocht uitbreiding van zijn afzetgebied en had uitbreiding nodig van haar gebied voor landbouw en veeteelt. In mijn boek heb ik een kaartje uit 1914 opgenomen dat laat zien welk Europees land welk deel van Afrika kreeg toegewezen. Het is een onthutsend kaartje.

Het Luo volk, een nomadenvolk dat eeuwenlang vanuit Noord Afrika met zijn vee zuidwaarts was getrokken, werd door de Britten gedwongen zich te vestigen. Een genadeloze ingreep in een eeuwenlange economie niet alleen, maar ook in de tradities van een volk waar onder hun hele bestaan was geregeld en verzekerd. Daar, bij die dwang tot vestiging, ruim een eeuw geleden, begon de economische, religieuze en morele vernietiging van dit volk. Dus aan het begin van de twintigste eeuw.

Niet alleen van het Luo volk maar van alle volken die op deze manier werden gekoloniseerd. Binnen Kenia leven ongeveer veertig van deze verschillende volken. Let u straks, in februari, maar eens op de nieuwsberichten over de presidentsverkiezingen in Kenia wat de dwang van de Britten te weeg heeft gebracht. Wij zijn gewend die volken 'stammen' te noemen. De ontwikkelde Afrikanen zien dat woord als een denigrerende benaming. Deze gaat voorbij aan hun eigen, hoogstaande organisatie op alle levensterreinen, zoals wij die in Nederland ook gewend zijn.

Kerstening

In de voetstappen van de Britten kwamen de missionarissen en zendelingen van allerlei kerkelijke signatuur. Zij probeerden de volken te kerstensen, onder ander door middel van onderwijs.

Toen in de jaren tachtig van de twintigste eeuw de dodelijke ziekte aids/hiv de kop opstak werden de gevolgen daarvan allereerst ontkend door het nog altijd wijdverbreide bijgeloof onder de Afrikanen. Vrouwen met name kregen de schuld van de verspreiding van de onbekende ziekte. Maar polygamie en het promiscue gedrag van de mannen - dat wil zeggen dat zij naast hun vrouwen op hun erf ook andere liefjes elders hadden -, zorgden er voor dat de ziekte lang werd ontkend. Ook nu in veel gevallen nog. Ook de overheid ontkende de ziekte.

De leeftijd van de Luo weduwen werd steeds lager. Meisjes van 16 en 17 jaar zijn geen uitzondering. Uit angst voor aids begonnen aan het eind van de jaren tachtig steeds meer vrouwen te weigeren zich te laten vererven. Zij wisten dat dit de garantie was voor een spoedige dood. Gevolg van die weigering was dat zij met hun kinderen van het erf van de schoonfamilie werden gejaagd. Terug naar hun ouders konden zij niet, want dan moesten de ouders de bruidsschat, het geruilde vee, teruggeven aan de schoonfamilie. De kerken konden de vrouwen niet helpen omdat de priesters zelf geen geld hebben.

Het weduwenproject

Daar, in 1988 komt Rentia Krijnen-Hendriks in beeld. Zelf weduwe geworden op haar 38e als gevolg van zelfdoding van haar echtgenoot. Dan nog een doodzonde binnen de katholieke kerk. Ze is West Brabantse boerendochter, heeft een opleiding gehad tot landbouwhuishoudkundig lerares. Blijft ondanks haar drie kinderen les geven op scholen. Als haar man in 1981 overlijdt stort ze in. Met de kerkelijke veroordeling van suïcide kan ze niet uit de voeten. Oud-studiegenoten van haar man - die voor zijn huwelijk de priesteropleiding had gevolgd -, adviseren haar een moderne theologische opleiding te gaan doen om daar een oplossing te vinden voor haar vragen die niemand wilde beantwoorden. Over suïcide werd niet gesproken. Die man was in de hel. Met die opleiding krijgt ze inzicht in theologie en maatschappij.

Een Nederlandse missionaris, zwager van haar overleden man, die al sinds 1956 onder de Luo in Kenia werkt, is in 1988 op haar afstudeerfeest en verbaast zich dat een weduwe geld en ruimte heeft om theologie te studeren. Hij vertelt over de Luo weduwen. Over de vererving. Rentia vraagt na enig nadenken: "Zijn daar ook vrouwen die dat niet meer willen". De priester weet dat niet. Twee vrouwen uit zijn parochie weten dat wel, blijkt na zijn terugkeer. Rentia besluit jaarlijks fl. 1.000 te geven zodat weduwen een eigen bedrijfje kunnen beginnen. Hoe ze dat doet en hoe dat zich ontwikkelt, leest u, als u wilt in mijn boek. Daar is nu geen tijd

voor. Toen, in 1988 bleken er 5 vrouwen te zijn in die parochie die weigerden zich te laten vererven. Ze leefden op de markt, op straat. En de meesten weduwen kiezen voor prostitutie om zichzelf en hun kinderen overeind te houden.

Nu in 2012 - volgend jaar bestaat het weduwenproject 25 jaar -, zijn er 1600 weduwen met hun duizenden kinderen die economisch zelfstandig zijn en hun eigen inkomsten verdienen. Zij hebben hun slavenbestaan achter zich verlaten, worden niet meer verkracht door hun zwagers en hebben zich door de jaren heen een eerbare plaats, op het niveau van een mondige burgeres, verworven. En nog komen er dorpen bij, want het gebied waar de Luo wonen is uitgebreid, naar het achterland. Aan de oostelijke oever van het Victoriameer. Ruim 400 kilometer verwijderd van de hoofdstad Nairobi.

Ontwikkelingspolitiek

Nu vraagt u zich af: waarom schreef ze dit boek?

Ik heb twintig jaar van een afstand de verhalen van Rentia gehoord over het project. Ik had haar via ons werk leren kennen. Zij werkte aan de emancipatie van boerinnen in Brabant. Ik gaf als theologe en cultuurwetenschapper via emancipatie en feministische theologie cursussen aan vrouwen. In die tijd, de jaren zeventig en tachtig waren de toen oudere vrouwen opgegroeid en geschoold in onze 'traditie' - ook wij hebben onze tradities - van de tweederangspositie van de vrouw. In maatschappij en kerken. Geen eigen baan, economisch afhankelijk van de man. Zo was dit tot ver in de jaren tachtig in Nederland; het gezinsmodel onder het kostwinnersbeginsel dat pas in de jaren negentig, nog geen vijftien jaar geleden werd opgeheven.

Waarom schreef ik het boek? Ik hoorde Rentia's verhalen. De ontwikkeling van het project, de groei van het aantal donateurs in Nederland, de toename van het aantal weduwen, de groei van één dorp waar het project startte in 1988 naar twaalf dorpen met nog eens ruim zestig sub-dorpen. Ik begon me af te vragen: waarom word Rentia het land niet uitgegooid? Waarom krijg zij niet met geweld te maken, terwijl ze hun belangrijkste traditie ondermijnt?

Ik hoorde ook de vragen van de grote ontwikkelingsorganisaties zoals NCDO, HIVOS, Cordaid en nog heel wat andere. Allemaal ontwikkelingsorganisaties die overeenkomstig de 'zuilen' in onze maatschappij gesponsord werden - vorig jaar is dat door de overheid drastisch verlaagd - met geld van de overheid. Deze organisaties waren de handen en voeten van de overheid die de 1% ontwikkelingsgelden her en der besteedden. En welke vragen stelden NCDO, HIVOS en al die anderen aan Rentia als ze haar in Nederland of in Kenia bezochten? Hoe doe jij dat toch? Wat kon Rentia wel wat zij niet konden? Wat hen niet lukte?

Antwoorden op die vragen heb ik in vierenhalf jaar onderzoek en schrijven gevonden.

Toen ik na anderhalf jaar lezen, interviewen, luisteren, ook in Kenia - zonder subsidie van wie dan ook - begon te schrijven, moesten er eerst tien hoofdstukken over de voorgeschiedenissen van het Luo volk worden geschreven. Wie waren zij? Over de kolonisering van het land. Wie waren die Europeanen die zich vestigden in Kenia? Wat deed het met de mensen, de Kenianen dat ze hun eigen leven achter zich moesten laten en 'geld' moesten gaan verdienen omdat de Britten belasting van hen wilden hebben?

Ik kwam tijdens mijn onderzoek de strijd van de Keniaanse bevrijdingsbeweging de Mau Mau tegen uit de jaren vijftig, waarmee de Engelsen nu, wat hun geweten betreft, nog niet klaar zijn. Ik kwam de vernietiging van al die Afrikaanse culturen, de organisatie van hun maatschappij, sociale en religieuze rituelen tegen. Ik vroeg me af wat het kolonialisme, onze ontwikkelingshulp, onze industriële expansie met de moraal niet alleen, maar ook met de culturele en spirituele erfenis van deze volken heeft gedaan en nog doet? Afrika werd een continent dat tijdens en na de kolonisatie op alle terreinen armer werd dan het daarvoor ooit is geweest.

Nu leven we onder de dictatuur van de globalisering. Deelt Afrika daar in mee? Natuurlijk. Niemand ontkomt eraan. Globalisering op wiens voorwaarden? Is dit een nieuwe vorm van kolonisering?

De uitgever schreef op de achterflap van mijn boek: Sieth Delhaas pleit voor een rechtvaardiger interpretatie van het begrip globalisering dan de veelal kapitalistische invulling die het meestal krijgt. Een globalisering die stoelt op humaniteit en solidariteit, waarin mensen op wereldwijd niveau elkaars bestaan en ontwikkeling aantrekken.”

Omdat het Westen niets van de wereld begrijpt

Met de woorden humaniteit en solidariteit kom ik bij de Mensenrechten. Wat zijn ze nog jong! Pas in de jaren zeventig, veertig jaar geleden nog maar, kwamen ze langzaam in beeld. Vooral een organisatie als Amnesty International heeft er vorm aan gegeven.

Wij, westerlingen, ik heb daar zelf ook bij gehoord, dachten met politiek ‘geweld’ aan de onderhandelingstafel die mensenrechten wereldwijd aan iedereen op te kunnen leggen. Had dat iets met Mensenrechten te maken? De filosoof Hans Achterhuis heeft dezer dagen een indrukwekkende lezing gehouden over Mensenrechten. Hij citeert daarin iemand, die zich veel met mensenrechten op internationaal niveau heeft beziggehouden. Als u het wilt nalezen: U kunt de lezing in zijn geheel vinden op de website van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Deze mijnheer Stewart, die hij noemt, neemt, als het om Mensenrechten gaat, de westerse interventies in zowel Irak als Afghanistan als voorbeeld. Hij velt een vernietigend oordeel. Waarom?

Hij zegt dat deze interventies werden gelegitimeerd met een beroep op de Mensenrechten. Beide interventies mislukten. Waarom? Volgens hem niet zozeer omdat er strategische of tactische fouten werden gemaakt, maar omdat het Westen niets van de wereld begrijpt. Stewart ontmoette in Irak en Afghanistan ‘slimme en idealistische westerlingen, die vervuld waren van abstracte idealen over democratie en mensenrechten. Maar ze wisten niets van de taal, de cultuur en de geschiedenis van het land dat ze geacht werden te verheffen ... Stewart zegt: “Ons”, en daarmee bedoelt hij de westerlingen, waartoe hij zelf ook behoort, “ons grootste probleem is de kloof tussen principes en werkelijkheid.” Stewart ontkent niet dat mensenrechten universele waarden zijn, waarvoor mensen zich met recht kunnen inzetten. Maar de manier waarop je ze moet proberen te realiseren is *niet*

universeel: ‘Die is’, zegt hij, “afhankelijk van de plaatselijke cultuur en geschiedenis. En juist daarin is de internationale gemeenschap helemaal niet geïnteresseerd. Ze werken met universele blauwdrukken. In de plannen voor Afghanistan zou je net zo goed Botswana kunnen invullen. Die manier van werken is een valse vorm van universalisme.”

In dit verband wil ik een stukje voorlezen van een Afrikaanse historicus, zelf lid van het Luo volk, die zijn hele leven is bezig geweest, hij is nu 83 jaar, om de geschiedenis en de cultuur van het Luo volk op papier te zetten. U weet nog wel, toen de Britten in 1895 kwamen, hadden de Luo nog geen geschreven taal. Alle geschiedenis die bestond werd verteld van vader op zoon.

Deze professor Bethwell A. Ogot zegt over de waarden van zijn eigen volk:

‘Alle sociale instituties in Afrika, zoals de familie, de clan, verwantschap en religie, hebben hun eigen tradities die de idealen en de waarden van de cultuur tot uitdrukking brengen.

Vanuit dit standpunt gezien kan dus een geschiedenis over prekoloniaal Afrika, waarin de levende orale tradities van al die verschillende inheemse gemeenschappen ontbreken, niet als een geschiedenis worden beschouwd.

Als de orale verhalen niet worden meegenomen in het geheel van de geschiedenis, of worden ontkend, dan lukt het nooit de sociale instituties van een volk te begrijpen.’ (p. 75).

Dit is wat Stewart, die ik citeerde, bedoelt: de manier waarop je mensenrechten moet proberen te realiseren is niet universeel. Die is afhankelijk van de plaatselijke cultuur en geschiedenis. En... juist daarin is de internationale gemeenschap helemaal niet geïnteresseerd. Ik kan wat Stewart zegt helemaal onderschrijven. Mijn bewondering voor het weduwenproject is in de jaren gegroeid. Waarom? Omdat aan dit project ten grondslag ligt de vraag van Rentia in 1988 aan de missionaris: “Zijn daar ook vrouwen die die vererving die meer willen?” De mensenrechten, of liever de vrouwenrechten die zij deze mensen gunt, kunnen pas gerealiseerd worden als ze rekening houden met de cultuur van de vrouwen om wie het gaat. Zij wil ze geld geven om eigen bedrijfjes te beginnen. Welke bedrijfjes? Dat mogen ze zelf bedenken. Als het plan maar goed is opgezet. Als ze verantwoording af willen leggen. Als de donateurs maar weten dat hun geld wordt besteed voor het doel waarvoor ze het gaven. De vrouwen moeten het geld terugbetalen. Niet aan Rentia, maar het gaat in een pot, tegenwoordig op een eigen bankrekening, waarmee andere weduwen weer aan de slag kunnen.

Dit systeem werkt na 25 jaar nog. Intussen besturen de vrouwen in al die 12 dorpen en 67 subdorpen hun eigen organisatie. Ze hebben boekhouden geleerd. Met geld uit Nederland hebben ze managementcursussen gevolgd en leiderschapscursussen. Hun kinderen gaan naar school en intussen draait er sinds 2003 ook een guesthouse waar zo’n 20 mensen kunnen overnachten en waar 21 weduwen hun eigen inkomens verdienen.

En de donors?

Dat zijn hoofdzakelijk Nederlandse particulieren. Daar komen er alleen van bij. ‘Als er iemand afvalt’, vertelt Rentia, ‘dan is het meestal door overlijden.’

Toekomst

Voordat ik eindig wil ik u nog een stuk uit mijn boek voorlezen dat een antwoord probeert te geven op een van mijn vragen waarmee ik mijn boek begon: Waarom wordt Rentia door de Luo getolereerd, terwijl ze hun belangrijkste traditie ondergraaft?

Ik denk daarop een antwoord te hebben gevonden. Een antwoord dat laat zien dat als je als niet-Afrikaan, als niet-Luo, als westerling tussen deze mensen respect toont voor hun cultuur, dat er dan een wederzijdse en gelijkwaardige relatie groeit waarbinnen Mensenrechten kunnen gedijen.

‘Het boek ‘African Cultural Domains vertelt over overgangsrutuelen, die de mensen helpen hun plaats in de gemeenschap in te nemen samenhangend met een bepaalde fase in hun leven. Maar het vertelt ook over rituelen die te maken hebben met activiteiten die behoren bij interesses of vaardigheden van een groep, of bij opvattingen over de eigen cultuur als het gaat om werk en vrije tijd. Ook gaat het over rituelen die behoren bij gebeurtenissen die van buitenaf het leven kunnen beïnvloeden, zoals bij het sterven van iemand. (...)

Het geven van een naam aan een baby is een uiterst belangrijk moment in de Luo gemeenschap. Want met iedere baby wordt ook de gemeenschap nieuw leven ingeblazen.

Door dit ritueel neemt de gemeenschap de verantwoordelijkheid op zich om het kind de identiteit te geven die het zijn hele leven zal behouden.(...)

Degene die vernoemd wordt moet een goed persoon zijn en men hoopt dat de boreling op die persoon zou gaan lijken.

(...) Het weduwenproject speelt ook een rol in de traditie van de naamgeving. Op een bijzondere manier. Alleen al in het dorp Awasi zijn in de afgelopen jaren veertig meisjes naar Rentia vernoemd, Ik denk dat het antwoord op mijn vraag waarom Rentia door de Luo wordt getolereerd terwijl ze hun belangrijkste traditie ondergraaft in deze naamgevingen ligt.(...)

Op het eerste gezicht is Rentia een heldin voor de ouders, voor de moeders, die haar vernoemen. Maar belangrijker is dat ze door haar jarenlange werk voor en met de weduwen betrouwbaar is gebleken. In een gemeenschap die door allerlei desastreuze invloeden haar verbanden verliest heeft Rentia zich een stabiele factor getoond. Er wordt door haar initiatief gebouwd aan een nieuwe gemeenschap voor en door weduwen om elkaar en hun kinderen een kans op een eigen toekomst te geven.

Ik vermoed dat de ouders met de vernoeming van Rentia uitdrukking willen geven aan deze hoop.(pp 278-282)